

Pallasová, Eva

Počátky slovanské slovtvorby

In: *Grammaticvs : studia linguistica Adolfo Erharto quinque et septuagenario oblata*. Šefčík, Ondřej (editor); Vykypěl, Bohumil (editor). Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, 2001, pp. 120-130

ISBN 8021026499

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123197>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

POČÁTKY SLOVANSKÉ SLOVOTVORBY

0.1. Britský orientalista Sir William Jones jako předseda Bengálsko-asijské společnosti pronesl r. 1786 slavná slova, že sanskrt projevuje vzhledem k řečtině i latině „větší spřízněnost jak ve slovesných kořenech, tak v gramatických tvarech, než aby to mohl být důsledek pouhé náhody: jde o skutečně tak silnou spřízněnost, že žádný filolog je [tj. tyto tři jazyky] nemůže vůbec zkoumat, pokud by nevěřil, že vzešly z nějakého společného zdroje, který možná už ani neexistuje.“¹

Z pozorování a studia sanskrtu se zrodil historickosrovnávací směr v jazykovědě, jehož průkopníky byli F. Bopp, R. Rask a J. Grimm. Ve svých dílech vycházejí ze sanskrtu, z latiny a z řečtiny, ale opírají se i o jazyky germánské. Bezprostředně pod vlivem těchto nových metod jazykovědné práce se rozvíjí badatelské úsilí slovinského jazykovědce F. Miklošiče. Jeho největší přínos spočívá v tom, že se jako první pokouší aplikovat historickosrovnávací hledisko podle zásad, jak je formulovali Bopp a Grimm, především při jazykové analýze slovanského materiálu. Miklošič tak zahajuje novou etapu ve vývoji slovanské jazykovědy, která předznamenává fázi rozvinutého mladogramatismu v slavistických pracích A. Leskieny a V. Jagiče.

0.2. Jeho slavistické dílo zahrnuje vedle dodnes ceněných prací lexikografických² také rozsáhlou srovnávací mluvnici slovanských jazyků *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*.³ Miklošič v ní analyzuje nejen hláskosloví a morfologii, ale zabývá se rovněž těmi oblastmi gramatiky, kterým lingvisté pracující historickosrovnávací metodou ve srovnání s hláskoslovnými a morfologickými rozbory věnují většinou méně pozornosti, tj. syntaxi a tvořením slov.

¹ Sanskrit bore to Greek and Latin „a stronger affinity both in the roots of verbs and in the forms of grammar than could possibly have been produced by accident: so strong indeed that no philologer could examine them at all without believing them to have sprung from some common source, which perhaps no longer exists“ (citováno podle Lyonse 1968, 24).

² Jde o Miklošičovy slovníky: *Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti* (Vindobonae 1850), *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, emendatum auctum* (Vindobonae 1862-1865) a *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* (Wien 1886).

³ Srov. Miklosich 1852-1874, 1875-1883.

Jeho popis slovanské slovo tvorby vychází primárně ze studia staroslověnštiny. V r. 1858 Miklošič uveřejňuje přípravné studie týkající se tvoření slov v staroslověnštině: *Das Suffix ъ im Altslovenischen, Verba intensiva im Altslovenischen, Suffix њ a především studii Die Bildung der Nomina im Altslovenischen*.⁴ Výsledky těchto svých paleoslovenistických bádání v přepracované a rozšířené podobě autor zařazuje do druhého dílu své srovnávací mluvnice slovanských jazyků. Tato druhá verze s názvem *Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen*⁵ obsahuje kromě staroslověnského materiálu i slovní zásobu současných slovanských jazyků. Jde tedy o srovnávací studii forem z různých časových období: od forem staroslověnských až k současné bulharštině, srbštině, slovinštině, ruštině, ukrajinštině, češtině, polštině a lužičtině.

0.3. V našem příspěvku o počátcích zkoumání slovo tvorných procesů v slovanských jazycích se budeme zabývat:

I. výchozími tezemi v Miklošičově slovo tvorné práci *Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen – Nominalstämme*;

II. poznávacími a metodickými hodnotami v jeho slovo tvorném modelu slovanských jazyků (omezíme se přitom na slovo tvorbu „jmenných kmenů“, tj. především na slovo tvorbu substantiv).

I.

1.1.1. Teze první:

„Die form jener wörter, welche von wurzeln oder primären verben stammen, wird wie in allen indoeuropäischen sprachen so auch im slavischen wesentlich durch den vocal bestimmt.“ (Miklosich 1875, V)

Miklošič vychází při popisu struktury substantiv v slovanských jazycích z kořene. Kořen definuje jako tu část slova, kterou nelze dál členit a kterou lze vyabstrahovat postupným oddělováním sufixů. Předpokládá přitom, že kořen se skládá z jedné slabiky a musí mít jeden vokál. Kořen je tedy určen vokálem. Pokud existují kořeny, které nemají vokály, nýbrž jen *r* a *l*, autor dále dokazuje, že *r* a *l* jsou jediné konsonanty, které bez pomoci vokálů mohou vytvářet slabiku, jinými slovy – mohou ve slabice plnit funkci vokálu.

1.1.2. Z uvedené charakteristiky kořene pak vyplývá, že všechny kořeny (většinou odvozené od primárních sloves), lze rozdělit do dvou základních kategorií:

1. vokalické kořeny zakončené na vokál nebo sonantní *r*, *l*;
2. konsonantické kořeny zakončené na konsonant.

Uvnitř těchto dvou základních kategorií autor rozlišuje podle charakteristického

⁴ Srov. F. Miklosich: *Die Bildung der Nomina im Altslovenischen*. (Vorgelegt in der Sitzung der Philosophisch-historischen Classe am 10. Juni 1857.) Wien 1858 (Denkschriften ... IX. 135-232). O třech studiích – *Das Suffix ъ im Altslovenischen, Verba intensiva im Altslovenischen* a *Suffix њ* – srov. Kidrič – Lukman, 1933-1952, 118-122.

⁵ Srov. Miklosich 1875.

vokálu celkem 20 tříd: třídy 1–7 v rámci vokalických kořenů (zakončených na vokál), třídy 8–20 v rámci konsonantických kořenů (zakončených na konsonant). Miklošič zde v podstatě používá stejného principu jako J. Grimm při klasifikaci tzv. silných sloves.

1.2.1. Teze druhá:

„Die wortstämme sind nominal oder verbal. Es zerfällt demnach die stammbildungslehre in die lehre von der bildung der nominalstämme und in die lehre von der bildung der verbalstämme.“ (Miklosich 1875, 1)

Tvoření slov Miklošič chápe jako tvoření kmenů připojením sufixů ke kořeni, který může mít různé ablautové stupně. Hovoří proto o Stammbildungslehre, nikoli Wortbildungslehre. Kmeny (Wortstämme) jsou jmenné (Nominalstämme) nebo slovesné (Verbalstämme). Tvoření slov se pak logicky člení na tvoření jmenných a slovesných kmenů.

1.2.2. Pojem „jmenné kmeny“ ovšem rozumí nejen substantiva, ale i adjektiva, číslovky a zájmena, a dokonce i partikule. Dále konstatuje, že v slovanských jazycích se nevyskytují jmenné kmeny, které by sestávaly jen z kořene.⁶ Jmenné kmeny mohou být složené (komponierte Nominalstämme, jde o tvoření slov kompozicí), nebo nesložené (unkomponierte Nominalstämme, jde tedy o tvoření slov derivací).

1.3.1. Teze třetí:

„Die lehre von der bildung der nominalstämme ist eine lehre von den suffixen.“ (Miklosich 1875, 418). „Die suffixe bestehen entweder aus blossen vocalen oder aus vocalen und consonanten.“ (Miklosich 1875, 1)

Nauka o tvoření nesložených jmenných kmenů je naukou o sufixech. Miklošič vymezuje dvě základní třídy sufixů: sufixy primární, které se pojí se slovesnými kmeny, a sufixy sekundární, které se pojí s jmennými kmeny (důvody pro zavedení termínů primární, sekundární sufix s uvedenou distribucí blíže nespecifikuje). Tato dichotomie plně odpovídá rozdělení kmenů na jmenné a slovesné, jakož i pojetí slovotvorby jako tvoření kmenů jmenných a slovesných. Suffixy dále rozděluje na vokalické (složené pouze z vokálů) a na konsonantické (složené z vokálů a konsonantů); vyčleňuje celkem 185 sufixů, z toho 10 sufixů klasifikuje jako sufixy vokalické.

1.3.2. V oddíle vokalických sufixů věnuje největší pozornost sufixu -ъ. Substantiva a adjektiva utvořená tímto sufixem člení do 20 tříd podle

⁶ Z hlediska diachronního mají všechna slovanská substantiva kořen rozšířený o minimálně jeden další element, tj. derivační sufix (kmenovou příponu); výjimkou je pouze „kořenné“ substantivum **kry*. Např.: v substantivu *rab-ъ* je segment -ъ geneticky derivační sufix (kmenová přípona), z hlediska synchronního jde ovšem o flektivní sufix. O struktuře slov v diachronním aspektu (o tzv. fúzi, tj. splynutí kořene s derivačním sufixem, derivačního sufixu s gramatickým, popř. s jiným derivačním sufixem) pojednávají A. Erhart a R. Večerka (1981, 91, 114).

primárních slovesných kmenů; tato klasifikace odpovídá 20 třídám kořenů odvozených od primárních sloves.

1.3.3. Konsonantické sufixy jsou rozříděny do skupin podle místa artikulace konsonantu charakteristického pro daný sufix, tj. sufixy s konsonanty: alveodentálami *-r, -l, -n; -t, -d*; labiodentálami *-p, -b, -v*; velárami *-k, -g, -ch* a sykavkovými alveodentálami *-c, -z, -s a -č, -ž, -š*.

Klasifikace sufixů je tedy založena převážně na popisu jejich formální stránky. Teprve v rámci jednotlivých skupin sufixů vymezených formálně se Miklošič v některých případech pokouší i o jejich elementární sémantickou charakteristiku (např. primárním sufixem *-ькѣ, -ькѣ* se tvoří nomina actionis, nomina acti, nomina agentis; sekundárním sufixem *-ькѣ, -ькѣ* se tvoří deminutiva a feminina od maskulin; Miklosich 1875, 254 n.).

1.4.1. Teze čtvrtá:

„... [*ich*] *habe vielmehr alles, was sich mir auf den ersten Blick als ein besonderes suffix zu erkennen gab, als solches gelten lassen ...*“ (Miklosich 1875, XXI)

Miklošič dospěl intuitivně segmentací jednotlivých slov k počtu 185 sufixů. Jejich etymologickou analýzou, tj. jejich převáděním na původní, výchozí formu (einfachste Form), se už pak dále nezabývá a uvádí jen vybrané příklady takové důsledné historickosrovnávací analýzy podle Boppova modelu, např.: adjektivní sufixy *-atъ, -itъ* (s paralelami v latinském *barbatus* a staroindickém *palita*) a jejich varianty *-astъ, -istъ* se vztahují k sufixu part. praet. pass. *-tъ*; sufixy *-trъ, -ter, -tlъ, -teljъ, -tyrjъ* souvisí se staroindickým sufixem *-tr*, apod. (Miklosich 1875, XXI).

1.5.1. Teze pátá:

„*Jede Verbindung von Worten oder Wortstämmen zu einer Worteinheit nenne ich eine Zusammensetzung.*“ (Miklosich 1875, 347) „*Der einteilungsgrund für jene composita, in denen nomen mit nomen verbunden ist, ist das Verhältnis der Glieder zu einander.*“ (Miklosich 1875, 378)

Tvoření slov kompozicí Miklošič definuje velmi široce: Toto pojetí umožňuje, aby podřadil pod pojem kompozice (Zusammensetzung) i juxtapozici (Zusammenrückung) a spřežky vzniklé spojením synsémantického slova se slovem autosémantickým (Komposition von Praeposition und Nomen).

1.5.2. Vlastní kompozita Miklošič třídí výhradně podle syntaktických hledisek: Rozlišuje tedy kompozita koordinační se souřadným vztahem obou členů (beiordnende Komposition: *běломодръ*) a determinační kompozita, kdy jeden člen je podřizen druhému.

V případě determinačních kompozit je dále třeba vzít v úvahu, zda jde o kongruentní typ determinace, nebo o nekongruentní typ determinace. V prvním případě (determinative Komposition) oba členy stojí ve stejném pádě – *лъжепророкъ*, základem kompozita je větné syntagma *лъживъ пророкъ*, ve

druhém případě (Abhängigkeitskomposition) každý z obou členů stojí v jiném pádě – *drěvosěčъ* („ten, kdo seká dřevo“), základem je větné syntagma *sekat dřevo*.

Všechny uvedené typy kompozice Miklošič označuje jako primární a odlišuje je od sekundární posesivní kompozice (possessive Komposition) typu *bělookъ*, kdy oba členy kompozita označují vlastníka, tj. „ten, kdo má bílé oči“.

Posesivní kompozice přesahuje kompozitum jako uzavřené větné syntagma. Vztah mezi oběma členy odkazuje k členu třetímu, který je kompozitem označován. V současné terminologii by se dalo hovořit o tzv. vnějších kompozitech, exocentrech, v protikladu k vnitřním kompozitům, endocentrum.

II.

2.1. Nejnápadnějším rysem v Miklošičově slovtvorném modelu substantiv je nepochybně „teze pátá“, tj. důsledná aplikace syntaktických kritérií při analýze kompozit. Primární zdroj jeho syntaktického myšlení je třeba hledat, jak sám zdůrazňuje, v díle jeho předchůdců z řad stoupenců historickosrovnávací metody, a především v staroindických gramatikách. Právě tam Miklošič nachází inspiraci pro svou základní klasifikaci kompozit:

1. a) beiorndende Komposition = dvandva (*bělomodrъ*);
b) determinative Komposition = karmadhāraja (*lъžepropokъ*);
c) Abhängigkeitskomposition = tatpuruša (*drěvosěčъ*);
2. possessive Komposition = bahuvrīhi (*bělookъ*). (Miklosich 1875, 378)

2.2. Analýza kompozit ze syntaktického hlediska se uplatňuje i v slavistických dílech Miklošičových následovníků, především ve studii V. Jagiče.⁷ Od tradičních lingvistických prací o kompozitech založených na syntaktické analýze pak vede cesta k využití syntaktického principu při sledování slovtvorných procesů kompozice i sufixální derivace metodami generativních gramatik.⁸

2.3. Pokud jde o další metodické principy a postupy, má Miklošičův slovtvorný model substantiva z větší části rysy aplikace historickosrovnávací metody (což dostatečně jasně vyplývá z tezí 1–3). Tato metoda poskytla dobré výsledky,

⁷ Srov. V. Jagič: *Die slavischen Composita in ihrem sprachgeschichtlichen Auftreten*. Archiv für slavische Philologie 1898-1899, XX, 519-556, XXI, 28-43.

⁸ Slovtvorné procesy z hlediska syntaxe popisují lingvisté tzv. polské školy, srov.: J. Rozwadowski: *Wortbildung und Wortbedeutung*, Heidelberg 1904; W. Doroszewski: *Kategorie słowotwórcze*. Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności 46. Kraków 1946, 46-49; *Kategorie słowotwórcze*. Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, wyd. 1:39. Warszawa 1947, 20-42; *Kategorie słowotwórcze*. (Structure des mots. Catégories fondamentales). Bulletin international de l'Académie polonaise des sciences et des lettres. Classe de phil. (1946). Cracovie 1953, 11-17. Postupy generativních gramatik aplikují na slovtvorbu např. M. Aronoff: *Word Formation in Generative Grammar*. Cambridge 1976; E. Selkirk: *The Syntax of Words*. Cambridge 1982.

zejména pokud jde o popis a odhalení hláskových zákonů a analogických procesů ve vývoji jazyka. V oblasti slovtvorby se však projevují spíše její slabé stránky, neboť slovtvorba je primárně disciplína synchronní.

Miklošič vychází z kořene a zabývá se jeho různými ablautovými stupni. S pomocí těchto vokalických alternací uvnitř kořene se snaží odhalit vztahy mezi slovy, které jsou těmito vokalickými alternacemi manifestovány, a dojít tak k výchozí podobě kořene. Posuzuje tedy slovo z hlediska jazykové dynamiky jako výsledek vývoje. V Miklošičově slovtvorném modelu slovanských jazyků je proto nutno vidět velmi silný podíl etymologie.

Miklošič jako stoupenec historickosrovnávací metody vnáší do slovtvorby rovněž problematiku hláskoslovnou, což se projevuje jak v klasifikaci tzv. vokalických sufixů do tříd podle vokalických alternací v kořeni (srov. klasifikaci sufixu -ь), tak v třídění konsonantických sufixů primárně podle hledisek foneticko-fonologických. Zcela stranou (s výjimkou ablautových jevů v kořeni) je ponechán problém konsonantických, popřípadě vokalických alternací jako signalizátorů vztahů mezi slovy, tj. otázka funkčního zapojení alternací do slovtvorných procesů. Tohoto problému si jako první všímá, pokud jde o slovanské jazyky, A. Belić ve své studii o expresivních sufixech v slovanských jazycích.⁹

2.4. I přes velký podíl diachronního hodnocení jazykových jevů, daný aplikací historickosrovnávací metody, najdeme v Miklošičově pojetí tvoření slov také metodické postupy, které bývají interpretovány jako synchronní. Jde o jeho spontánní morfematickou segmentaci („auf den ersten Blick“), z níž vychází při popisu sufixů, tj. „teze čtvrtá“.

V úvodu své práce Miklošič výslovně poznamenává, že upustil od zkoumání výchozích forem sufixů a nehledá ani jejich paralely v ostatních indoevropských jazycích, protože jenom tak je podle jeho mínění možno v této první fázi výzkumu tvoření slov v slovanských jazycích vůbec popsat.¹⁰ Tím se dopouští nedůslednosti z hlediska historickosrovnávací metody, což mu bývá na jedné straně vytýkáno, na druhé straně je to hodnoceno pozitivně, neboť právě v tomto postupu jsou spatřovány prvky funkčního strukturalismu.¹¹

⁹ Srov. oddíl I. C.: „Bemerkungen zu der lautlichen und syntaktischen Seite der Suffixe“ ve studii A. Beliće: *Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplikativsuffixe*. Archiv für slavische Philologie 1901, XXIII, 134-206).

¹⁰ „In dieser schrift finden sich 185 suffixe nachgewiesen, eine bedeutende anzahl, die um ein beträchtliches geringer geworden wäre, wenn ich mir die aufgabe gestellt hätte, alle suffixe auf die einfachste form zurückzuführen. Das habe ich nicht getan, habe vielmehr alles, was sich mir auf den ersten blick als ein besonderes suffix zu erkennen gab, als solches gelten lassen, in der meinung, dass eine einigermaßen befriedigende lösung jener schwierigen aufgabe durch eine in meinem sinne ausgeführte darstellung der stambildung der slavischen sprachen erst möglich wird.“ (Miklosich 1875, XXI).

¹¹ Srov. Vidovič-Muha 1988, 36; 1992, 178.

2.5. Velmi dobrým dokladem Miklošičova přístupu k slovtvorné problematice, v němž se střetávají prvky metodického diachronního a spontánního synchronního pohledu, je analýza vzorového příkladu *učениковъ*тъ:

„*Indem wir von učениковътъ das casussuffix тъ ablösen, erhalten wir das thema učениковъ, aus dem wir durch ablösung der suffixe овъ und икъ das thema učенъ gewinnen. Dieses enthält das suffix нъ und das verbalthema учи, das aus dem verbalsuffix и und dem nominalthema укъ besteht, welches wieder von der wurzel үк durch ъ abgeleitet ist, wobei der wurzelvokal ү zu u gesteigert wurde. Als letztes resultat erhalten wir demnach die w. үк, nach den slavischen lautgesetzen vyk.*“ (Miklosich 1875, 418)

V duchu strukturalisticky pojaté terminologie bychom uvedený výklad mohli interpretovat takto:

Miklošič vychází z předpokladu, že je třeba při popisu slovtvorné struktury substantiva¹² nejprve na lineární (syntagmatické) ose odlišit v každém substantivu závěrový prvek, jehož funkcí je uvádět substantivum do vztahu k jiným slovům v rámci výpovědi, od segmentu, který není terminální a který neslouží k tomu, aby uváděl substantivum do vztahu k jiným slovům v rámci výpovědi.¹³

Vyděluje proto nejprve flektivní sufix (Kasussuffix) a pak analyzuje neterminální segment, tj. kmenový komplex (Wortstamm).¹⁴ Oddělováním jednotlivých sufixů (Stammbildungssuffixe) v něm identifikuje komplexní terminální formant *-en-ik-ov-*:¹⁵ sufix *-ov-* je adjektivní a spojuje se s významem posesivity, sufix *-ik-* je substantivní a asociuje sémantický rys mužská bytost, sufix *-en-* je formálně morfologický prvek, který odkazuje ke slovesu (jde o příponu charakteristickou pro jistý typ pasívních participií). Dospěje k segmentu *uč-* s morfonologickou alternací *uk/uč*, který bychom označili jako

¹² V Miklošičově slovtvorném modelu „jmenných kmenů“ se nerozlišuje substantivum a adjektivum.

¹³ O dichotomii kmenového a flektivního prvku pojednává N. S. Trubeckoj při popisu současné ruštiny. „Wir unterscheiden zwei Arten der Formbildung: die Flexion oder paradigmatische Formbildung und die Stammbildung oder derivative Formbildung. Die Flexion oder paradigmatische Formbildung dient dazu, die formalen Beziehungen des als Satzteil gedachten Wortes zu anderen Teilen desselben Satzes zu bezeichnen. Die Stammbildung oder derivative Formbildung hingegen dient dazu, die Art des Bedeutungsverhältnisses zwischen den gegebenen, als Redeteil gedachten Wörtern zu anderen, ebenfalls als Redeteile gedachten Wörtern zu bezeichnen.“ Srov. Trubetzkoy 1934, 5.

¹⁴ Ekvivalent německého termínu *Wortstamm* nebyl v české lingvistice uspokojivě definován, proto užíváme termínu *kmenový komplex*, aby nedošlo k záměně s pojetím tzv. mluvnického (tvartvorného) kmene. Strukturální popis kmenového komplexu se opírá o analýzu Ch. F. Hocketta: *Structural Classification of Stems* (Hockett 1958, 240-241).

¹⁵ Jako komplexní terminální formant označujeme segmenty v pozici mezi flektivním sufixem a slovtvorným jádrem (srov. pozn. 14).

jádrový komponent neboli slovtvorné jádro.¹⁶ Variace ve formě segmentu jsou vysvětlitelné s pomocí konsistentního systému pravidel konsonantických alternací v slovanských jazycích.

Celá analýza slovtvorné struktury substantiva (přesněji vyčleňování jednotlivých segmentů kmenového komplexu) v syntagmatické rovině se odvíjí od asociace formálních i významových vztahů mezi slovy jakožto složkami jazyka v rovině paradigmatické.¹⁷ Rozhodující úlohu zde hraje množina forem, která má společný alespoň jeden segment s formálními podobnostmi a má společný hodnotový (sémantický) prvek. Tímto společným formálním i významovým prvkem je právě segment *uč-* (srov. např. svazky slov vybudované na vztahu fundace: *výuka, učít, učitel, učený* atd.). Až potud Miklošič postupuje ve shodě se synchronním popisem statické struktury.

Pokud pokračuje v určování dalších vztahů, vztahu slovesa *uč-i-ti* a substantiva *uk-ъ* k jejich společnému kořeni **uk-* v různých ablautových stupních, přechází na pozici lingvistické dynamiky a posuzuje jednotky v chronologickém kontinuu, tj. zabývá se etymologií. I když jsme schopni variace ve formě segmentů *uk-/uč-/vyk-* vyložit pravidly konsonantických a vokalických alternací, chybí zde společný sémantický hodnotový prvek. Významový vztah mezi „zvyk“ a „učit se“ se již v synchronní rovině neasociuje.¹⁸ Obě disciplíny, etymologie i slovtvorba, se tedy zabývají vztahy mezi slovy a jediným, co vymezuje jednu proti druhé, je schopnost mluvčího tyto vztahy asociovat nebo neasociovat.

Přechod od statiky k dynamice je v příkladu *učenikovътъ* patrný rovněž při identifikaci flektivního a kmenového segmentu: v synchronním pojetí je flektivním sufixem *-ътъ*, v diachronním pouze segment *-тъ*.

2.6. Miklošičův abstraktní slovtvorný model názorně ukazuje, že nelze vést ostré hranice mezi jednotlivými jazykovědnými disciplínami. Na jedné straně jeho modelu je vágní hranice mezi oblastí etymologie a slovtvorby, na straně druhé stejně vágní hranice mezi oblastí slovtvorby a formální morfologie, neboť jevy formálně morfologické a slovtvorné mohou v jistých případech tvořit plynulé kontinuum.

Prostřednictvím analýzy zvoleného příkladu se ukazuje velmi názorně také princip spojování, který je přítomen v struktuře slova. Na tento princip

¹⁶ Termín *slovtvorné jádro*, kterým jsme označili segment *uč-*, je ekvivalentem termínu *nucleus*. Srov.: „Basic to the distribution pattern is the assumption that all Old Church Slavic substantives have a minimum of two fundamental elements – stem and inflection – and that every stem possesses a nucleus“ (Fetzer 1969, 45). Odpovídá pojmu *kořenový morf* a do jisté míry i pojmu *slovtvorný základ*, s kterým pracuje M. Dokulil (1986, 216).

¹⁷ Srov. F. de Saussure *rappports associatifs* (zejména kapitola 6. *Mécanisme de la langue*); de Saussure 1916, 176-184.

¹⁸ Srov. Holub – Kopečný 1952, lemma *učiti*.

upozorňuje mimo jiné i L. Wittgenstein ve větě 4.032 svého Traktátu:¹⁹ „*Také výrok «Ambulo» je složený, neboť jeho kmen [ve spojení] s jinou koncovkou má jiný smysl než jeho koncovka [ve spojení] s jiným kmenem.*“

2.7. Miklošičovu studii *Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen – Nominalstämme* lze považovat za průkopnické dílo co do metodického přístupu k problematice tvoření substantiv v slovanských jazycích. Jeho popis struktury substantiv (přesněji: jmenných kmenů) ovšem není klasickým popisem z hlediska vývoje indoevropských forem. Tomuto pojetí historické derivace jako součásti komparativní indoevropské gramatiky odpovídají jen některé části studie. Tím, že Miklošič během své práce upustil od historickosrovnávacího přístupu, mohl v základních a charakteristických rysech postihnout podstatu slovtvorby a vyslovit (a to bez nějakého komplikovaného lingvistického aparátu) řadu neobyčejně bystrých soudů, které jsou dokladem jeho mimořádného smyslu pro interpretaci jazykových fakt a které nepozbyly na své platnosti dodnes. Autor především jasně dokládá nutnost primárně synchronního pohledu na oblast slovtvorby a odkazuje tak k slovtvorným výkladům založeným na důsledném strukturním popisu a na dichotomii kmene a flexe, s nimiž se setkáváme u N. S. Trubeckého.

Miklošičova slovtvorná studie je bezesporu pevným filologickým základem, bez něhož by nebylo další poznání v oboru možné, je však nesmírně cenná i tím, že před námi otevírá myšlenkový svět předmladogramatického období, z něhož vyzáruje moment vnitřní empatie inspirovaný velkým objevem Sira Williama Jonese.

V onom dnes již zapomenutém světě pak vnímavý čtenář objeví „třináctou komnatu“ a v ní skrytý stále aktuální filosofický problém: pojem **Logu – Slova** jako obrazu světa. K této otázce, jak spolu souvisí struktura jazyka a sktruktura světy, se vyjádřila moderní filosofie jazyka známými slovy L. Wittgensteina:

4.001 Souhrn výroků je jazyk.

4.01 Výrok je obraz skutečnosti. [...]

4.021 Výrok je obraz skutečnosti, neboť když výroku porozumím, poznám jím zobrazený stav věcí. [...]

4.022 Výrok svůj smysl *ukazuje*. [...]

4.03 [...] Výrok nám oznamuje stav věcí, proto musí být *podstatně* spojený se stavem věcí. [...]

4.0311 Jedno jméno zastupuje jednu věc, jiné jméno druhou věc a navzájem jsou spojená. A tak celek, jako živý obraz, představuje atomární fakt.

4.032 Výrok je jen natolik obrazem stavu věcí, nakolik je logicky učeněný. (Také výrok „Ambulo“ je složený, neboť jeho kmen [ve spojení] s jinou koncovkou má jiný smysl než jeho koncovka [ve spojení] s jiným kmenem.)

¹⁹ Srov. Wittgenstein 1922, věta 4.032: „Auch der Satz: »Ambulo«, ist zusammengesetzt, denn sein Stamm ergibt mit einer anderen Endung, und seine Endung mit einem anderen Stamm, einen anderen Sinn.“

- 4.04 Ve výroku musí být právě tolik různých částí jako v stavu věci, který zobrazuje. [...]
- 4.121 [...] To, co se zrcadlí v jazyce, nemůže jazyk zobrazit. To, co se v jazyce vyjadřuje, *my* nemůžeme vyjádřit. Výrok *ukazuje* logickou formu skutečnosti. Poukazuje na ni.
- 4.1212 To, co *je možné* ukázat, *není možné* říci.²⁰

LITERATURA

- Babić, S.: *Miklošičevi sufiksi – osobito hrvatski*. In: J. Toporišič et al. (ed.): *Miklošičev zbornik* (Mednarodni simpozij v Ljubljani 26. – 28. 6. 1991). Ljubljana 1992, 165–171.
- Dokulil, M.: *Obecné pojety tvoření slov*. In: *Mluvnice češtiny I*. Praha 1986, 193–230.
- Erhart, A. – Večerka, R.: *Úvod do etymologie*. Praha 1981.
- Fetzer, L. A.: *Structure of the Substantive in Old Church Slavic*. Ann Arbor, Mich. 1969.

²⁰ Srov. Wittgenstein, 1922 věty:

- 4.001 Die Gesamtheit der Sätze ist die Sprache.
- 4.01 Der Satz ist ein Bild der Wirklichkeit.
Der Satz ist ein Modell der Wirklichkeit, so wie wir sie uns denken.
- 4.021 Der Satz ist ein Bild der Wirklichkeit: Denn ich kenne die von ihm dargestellte Sachlage, wenn ich den Satz verstehe. Und den Satz verstehe ich, ohne daß mir sein Sinn erklärt wurde.
- 4.022 Der Satz *zeigt* seinen Sinn.
Der Satz *zeigt*, wie es sich verhält, *wenn* er wahr ist.
Und er *sagt*, *daß* es sich so verhält.
- 4.03 Ein Satz muß mit alten Ausdrücken einen neuen Sinn mitteilen.
Der Satz teilt uns eine Sachlage mit, also muß er *wesentlich* mit der Sachlage zusammenhängen.
Und der Zusammenhang ist eben, daß er ihr logisches Bild ist.
Der Satz sagt nur insoweit etwas aus, als er ein Bild ist.
- 4.0311 Ein Name steht für ein Ding, ein anderer für ein anderes Ding und untereinander sind sie verbunden, so stellt das Ganze – wie ein lebendes Bild – den Sachverhalt vor.
- 4.032 Nur insoweit ist der Satz ein Bild der Sachlage, als er logisch gegliedert ist.
(Auch der Satz: »Ambulo«, ist zusammengesetzt, denn sein Stamm ergibt mit einer anderen Endung, und seine Endung mit einem anderen Stamm, einen anderen Sinn.)
- 4.04 Am Satz muß gerade soviel zu unterscheiden sein, als an der Sachlage, die er darstellt.
Die beiden müssen die gleiche logische (mathematische) Mannigfaltigkeit besitzen. (Vergleiche Hertz' „Mechanik“, über dynamische Modelle.)
- 4.121 Der Satz kann die logische Form nicht darstellen, sie spiegelt sich in ihm.
Was sich in der Sprache spiegelt, kann sie nicht darstellen.
Was *sich* in der Sprache ausdrückt, können *wir* nicht durch sie ausdrücken.
Der Satz *zeigt* die logische Form der Wirklichkeit.
Er weist sie auf.
- 4.1212 Was *gezeigt* werden *kann*, *kann* nicht gesagt werden.

- Hockett, Ch. F.: *A Course in Modern Linguistics*. New York 1958.
- Holub, J. – Kopečný F.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1952
- Kidrič, F. – Lukman, F. K.: *Slovenski biografski leksikon* (druga knjiga). Ljubljana 1933–1952.
- Lyons, J.: *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge 1968.
- Miklosich, F.: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen I-IV*. Wien 1852–1874, 1875–1883.
- Miklosich, F.: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen II. Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen*. Wien 1875.
- Saussure, F. de: *Cours de linguistique générale*. Paris 1916.
- Trubetzkoy, N. S.: *Das morphonologische System der russischen Sprache*. Travaux du Cercle Linguistique de Prague 5₂. Praha 1934.
- Vidovič-Muha, A.: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženik*. Ljubljana 1988.
- Vidovič-Muha, A.: *Besedotvorna tipologija "novoslovenskega" gradiva pri Miklošiču*. In: J. Toporišič et al. (ed.): *Miklošičev zbornik* (Mednarodni simpozij v Ljubljani 26. – 28. 6. 1991). Ljubljana 1992, 173–191.
- Wittgenstein, L.: *Tractatus logico-philosophicus*. London 1922 (L. Wittgenstein: Schriften. Frankfurt am Main 1960).

Eva Pallasová
Ústav slavistiky
Filosofická fakulta
Masarykovy university
Arna Nováka 1
CZ-66088 Brno
(pallasov@phil.muni.cz)